

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/20/94-97>

Aytac Alməmmədova
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
almmmdovaaytac@gmail.com

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÜNYA TİCARƏT TƏŞKİLATINA ÜZVLÜYÜNÜN HÜQUQİ ASPEKTDƏN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Xülasə

Dünya Ticarət Təşkilatı dünyanın ümumi ticarət dövriyyəsinin 95%-ni əhatə edir və hazırda həmin təşkilata 164 dövlət üzvdür. Bu təşkilat həmin dövlətlər üçün ümumi iqtisadi əməkdaşlıq prinsiplərinin qurulması, yeni ticarət qaydalarının formalaşdırılması və mübahisələrin həlli mexanizmi üçün çoxtərəfli ticarət danışıqları forumudur. Hazırda dövlətlərin əksəriyyəti öz fəaliyyətlərini Dünya Ticarət Təşkilatının qayda-qanunlarına uyğunlaşdırmağa çalışırlar. 1947-ci ildə GATT çərçivəsində başladılan gömrük tarifləri və kvotaları qaldıraraq azad ticarət təcrübələrini genişləndirmək səyləri Dünya Ticarət Təşkilatının yaradılması ilə daha geniş miqyas aldı və sanksiya gücü artırıldı. Dünya Ticarət Təşkilatının əsas məqsədi beynəlxalq ticarəti maksimum səviyyədə liberallaşdırmaqla azad və şəffaf rəqabət şəraitində dünyanın rifah səviyyəsini yüksəltməkdən ibarətdir. Müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan Respublikasının əsas məqsədlərindən biri DTT-a üzv olmaqdan ibarətdir. Bu istiqamətdə atılmış ilk addım Azərbaycan Respublikası tərəfindən 1997-ci il iyunun 23-də DTT Katibliyinə namizədlik üçün müraciət edilməsi olmuşdur. Bu araşdırmada Azərbaycan Respublikasının DTT-a üzvlük prosesi hüquqi baxımdan ümumi şəkildə təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: *Dünya Ticarət Təşkilatı, GATT, DTT, Azərbaycan Respublikası, Azərbaycanın Dünya Ticarət Təşkilatına üzvlüyü*

Aytaj Almammadova
Baku State University
master student
almmmdovaaytac@gmail.com

Evaluation of the membership of the Republic of Azerbaijan in the wto from the legal aspect

Abstract

The World Trade Organization covers 97% of the world's total trade turnover and currently 164 countries are members of that organization. This organization is a multilateral trade negotiation forum for those countries to establish common principles of economic cooperation, formulate new trade rules and dispute settlement mechanism. Currently, most of the countries are trying to adapt their activities to the rules of the World Trade Organization. Efforts to expand free trade practices by raising customs tariffs and quotas, initiated under the GATT in 1947, were expanded with the creation of the World Trade Organization and the power of sanctions was increased. The main goal of the World Trade Organization is to increase the level of prosperity of the world under the conditions of free and transparent competition by liberalizing international trade at the maximum level. After gaining independence, one of the main goals of the Republic of Azerbaijan is to become a member of the DTT. On June 23, 1997, the Republic of Azerbaijan applied for candidacy to the DTT Secretariat as the first step taken in this direction. In this study, the process of accession to the DTT of the Republic of Azerbaijan was analyzed in general from a legal point of view.

Keywords: *World Trade Organization, GATT, WTO, The Republic of Azerbaijan, Azerbaijan's membership in the World Trade Organization*

Giriş

Ölkələr müxtəlif dövrlərdə müxtəlif xarici ticarət siyasətləri tətbiq etmişlər. 1930-cu illərin Böyük Böhranının və İkinci Dünya Müharibəsinin dağıdıcı təsirlərindən qurtulmağa çalışan bir çox ölkə sərbəst ticarət üsullarına üstünlük vermişdir. 1947-ci ildə GATT çərçivəsində başlanılan gömrük tarifləri və kvotaları qaldıraraq azad ticarət təcrübələrini genişləndirmək səyləri Dünya Ticarət Təşkilatının yaradılması ilə daha geniş miqyas aldı və sanksiya gücü artırıldı. Bu gün DTT dünya ticarətinin 97%-nə sahib olan yüz altmış dörd ölkənin üzvlüyünü əhatə edən bir böyüklüyə çatmışdır. Bundan əlavə, üzv olmaq yolunda danışıqları davam etdirən otuz ölkə mövcuddur. Azərbaycan da sözügedən ölkələr siyahısına aiddir. 1997-ci il iyunun 23-də üzv olmaq arzusu ilə ÜTT-yə müraciət etmiş Azərbaycan Respublikası bu istiqamətdə hazırlıq işlərini davam etdirməklə yanaşı, bu prinsiplərə əməl etməyin xərclərini və üstünlüklərini aydın şəkildə nümayiş etdirməli və təhlil etməlidir.

I Azərbaycanın dünya ticarət təşkilatına üzvlük prosesi. Azərbaycan Respublikasının qarşısında duran əsas və başlıca məqsədlərdən biri Dünya Ticarət Təşkilatına üzv olunmasından ibarətdir. Dünya Ticarət Təşkilatına üzvlük iqtisadi təhlükəsizliyin təminatı baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır. Hər bir dövlət üzvlüyə qəbul prosesində milli maraqlarını qlobal iqtisadi təhlükəsizliklə uzlaşdırmağa çalışır. Müvafiq vəzifənin həlli Azərbaycan Respublikası üçün də istisna təşkil etmir.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra müasir dünyada öz yerini tutmağa çalışan Azərbaycan Respublikası 1997-ci il iyunun 23-də DTT Katibliyinə namizədlik üçün müraciət etmişdir. Azərbaycanın DTT-na üzvlüyünün məqsədi aşağıdakı başlıqlar altında ümumiləşdirilmişdir (1):

- Dünya iqtisadiyyatı sistemində inteqrasiya prosesini sürətləndirmək;
- DTT-yə üzv olan ölkələrin bir-birinə verdikləri güzəştlərdən faydalanmaq;
- Dünyanın əksər ölkələri ilə DTT tərəfindən qəbul edilmiş ümumi qaydalar əsasında ticarət əməliyyatları həyata keçirmək;
- Ölkədə aparılan iqtisadi islahatlara beynəlxalq təşkilatlar, eləcə də inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən yardımın artırılmasına nail olmaq;
- DTT qaydalarını tətbiq etdikdən sonra daha çox birbaşa xarici investisiya cəlb etmək;
- DTT-nin mübahisələrin həlli mexanizmindən istifadə etmək imkanını əldə etmək.

Bu və bu kimi məqsədlər üçün edilən müraciət DTT tərəfindən müsbət qiymətləndirilmiş və Azərbaycana müşahidəçi statusu verilmişdir. Onun DTT-na daxil olmasını müzakirə etmək üçün 16 iyul 1997-ci ildə İşçi qrupu yaradılmışdır. Bu İşçi qrupunun məqsədi ölkədə mövcud xarici ticarət siyasətini təhlil etmək və bu sistemi daha da inkişaf etdirərək DTT standartlarına uyğunlaşdırmaqdan ibarətdir. Belə ki, Azərbaycan tərəfindən 1999-cu il aprelin 22-də DTT Katibliyinə xarici ticarət rejimi haqqında memorandum təqdim edilmişdir. Müvafiq İşçi qrupun ilk iclası 2002-ci ilin iyununda, ikinci iclası 2004-cü ilin oktyabrında, üçüncü iclası 2005-ci ilin iyununda və dördüncü iclası 2006-cı ilin martında keçirilmişdir. Bu dörd görüşdə bir çox problemlərin həllinin qarşılıqlı danışıqlar yolu ilə müəyyən olunmasına nail olundu. Azərbaycanın üzvlük üçün müraciəti 1997-ci ildə başlasa da, bu məsələ ilə bağlı danışıqlar 2001-ci ildən sonra intensivləşib və inkişaf etmişdir (Məmmədquluyev, 2005:7).

Keçid iqtisadiyyatı olan digər ölkələrdən fərqli olaraq, üzvlüklə bağlı əməliyyatları əsasən öz imkanları ilə həyata keçirən Azərbaycanın DTT ilə danışıqlarda prioritet verəcəyi məsələlər aşağıdakı kimi ümumiləşdirilib:

- DTT çərçivəsində verilən üstünlükləri əldə etmək;
- DTT qaydalarını tam yerinə yetirənə qədər maksimum müddət ərzində keçid iqtisadiyyatı statusunu saxlamaq;
- Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən, xüsusən də sənaye sektorunda olan mallara yüksək idxal gömrük rüsumunu tətbiq edə bilmək;
- Vergi dərəcələri qaçınılmaz olduğundan ümumi ortalamanın eyni qalması üçün daha az əhəmiyyətli mallar üçün vergi dərəcələrini aşağı salmaq, digərlərini isə artırmaq;

- Xidmətlər sahəsi ilə bağlı inkişaf etməkdə olan ölkələrə verilən xüsusi və fərqləndirici güzəşt rejiminin qarşılıqlı danışıqlarda Azərbaycanca verilməsini təmin etmək. Beləliklə, müxtəlif sahələrdə yerli mütəxəssislər olduğu halda əcnəbilərin işə götürülməsinin qarşısını almaq;

- Aqrar sektorda tətbiq olunacaq subsidiyalarla bağlı danışıqlarda bu sektora illik istehsalının 10%-i həcmində subsidiya verilməsini təmin etmək və.s (Bulut, 2006: 16).

Yuxarıdakı bəyanatlardan da göründüyü kimi, DTT beynəlxalq ticarəti maksimum səviyyədə liberallaşdırmaqla azad və şəffaf rəqabət şəraitində dünyanın rifah səviyyəsini yüksəltmək məqsədi daşıyır. Azərbaycan Respublikasının müvafiq beynəlxalq təşkilata üzv olması halında əldə edəcəyi üstünlüklərə yanaşı güzəştə getməli olduğu məsələlər də mövcuddur.

II Azərbaycanın gözlənilən qazanc və itkiləri. Azərbaycan Respublikası Dünya Ticarət Təşkilatına üzv olduğu təqdirdə əldə edəcəyi mümkün üstünlüklərə aiddir: daxminən yüz əlli ölkə tərəfindən qəbul edilmiş ümumi qaydalar çərçivəsində xarici ticarət əməliyyatları həyata keçirməklə dünya iqtisadi sisteminə inteqrasiyanı sürətləndirmək; başlıca ticarət birlikləri və mühüm tərəfdaşlarla eyni ticarət şərtlərinə malik olmaq və fərqli tariflərlə qarşılaşmamaq; Dünya Ticarət Təşkilatına üzv olan ölkələrin öz aralarında tətbiq etdiyi güzəştlərdən faydalanmaq; İqtisadi problemlərin həllində DTT qaydalarından və beynəlxalq mexanizmindən yararlanma bilmək; DTT çərçivəsində çoxtərəfli ticarət sistemini inkişaf etdirmək və bu məsələ ilə bağlı danışıqlarda iştirak etmək imkanı əldə etmək, mövcud standartları, xüsusilə də beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmaq; yeni gömrük qaydaları nəticəsində əmtəə və xidmətlərə çəkilən xərclərin azalmasının əks olunması ilə əhalinin dünya ortalamasından daha aşağı qiymətə mal və xidmətləri almaq imkanını yaratmaq; hüquqi tənzimləmələrin hazırlanması; ölkədə həyata keçirilən iqtisadi innovasiyaların düzgünlüyünün təsdiqi; qəbul edilmiş qaydalar çərçivəsində ticarət nişanları və müəllif hüquqlarının həyata keçirilməsi; artan şəffaflıq və milli rəftar qaydası nəticəsində xarici kapital axınının xüsusilə qeyri-neft sektoruna yönəlməsi, (Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün strateji araşdırmalar aparılır və proqramlar həyata keçirilir.) və.s.

- Azərbaycan Respublikasının müvafiq beynəlxalq təşkilata üzv olması halında əldə edəcəyi üstünlüklərə yanaşı nəzərə alınmalı olduğu riskli məsələlər də mövcuddur. Bunlara aiddir: xarici ticarətdə kəmiyyət məhdudiyyətlərinin tətbiq edilə bilməməsi; ticarətin liberallaşdırılması ilə əlaqədar kifayət qədər qoruyucu tədbirlər görülmədikdə bazarın daha ucuz xarici mallarla dolması riski; qoruyucu tədbirlərin səmərəli olub-olmamasından asılı olmayaraq, daxili bazarın bütün sahələrində azad rəqabət şəraitinin yaradılması mümkün olmadığı halda, daha güclü və təcrübəli xarici şirkətlərin üstünlük qazanması; müəyyən ediləcək keçid dövründə rəqabətə davamlı və ixracyönlü istehsal üslubu yaradıla bilmədiyi təqdirdə, sonrakı mərhələlərdə problemlərin yaranması mümkünlüyü; kifayət qədər ixtisaslı kadrların olmaması; qoruyucu tədbirlərin aradan qaldırılması ilə tədiyyə balansındakı kəsirlərin ölkənin ehtiyatlarını əritməsi riski; gömrük və digər vergi praktikasının azalması ilə əlaqədar dövlət büdcəsinin gəlirlərinin əhəmiyyətli dərəcədə azalması, (orta hesabla 10% olan idxal gömrük rüsumlarının büdcə payı 24% təşkil edir) və.s. (Bulut, 2006: 16).

III Azərbaycanın üzv olma prosesində nəzərə alınmalı olduğu məsələlər və görməli olduğu tədbirlər. Azərbaycanın Dünya Ticarət Təşkilatına üzv olması prosesində AR-in müharibə vəziyyətində olması; beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq və ikitərəfli əlaqələr nəzərə alınmalıdır. Ermənistanın təcavüzü nəticəsində torpaqlarımızın 20%-nin işğal edilməsinə və çoxsaylı qaçqın və köçkünün daimi yaşayış yerlərindən qovulmasına baxmayaraq Dünya Ticarət Təşkilatının üzvləri Ermənistanın Təşkilata üzv olmasına razılıq vermişdir. Üzvolma prosesində AR-in təkidi ilə bu ölkə öz üzərinə bir sıra öhdəlik götürmüşdür. Xüsusən də. «Azərbaycan Respublikasının üzvlüyünə maneə törətməmək və eləcə də, işğal edilmiş ərazilərə Təşkilatın qaydalarının tətbiq olunmasına çalışmamaq» öhdəliyi qeyd olunmalıdır. Digər tərəfdən, istər üzvolma ərafəsində, istərsə də sonra artıq bərqərar olmuş praktikaya uyğun olaraq AR Dünya Ticarət Təşkilatında Ermənistanla heç bir danışıqlara getməyəcək və Dünya Ticarət Təşkilatı sazişlərini tətbiq etməmək hüququnu təmin edən Mərakeş təsis Sazişinin XIII maddəsindən istifadə edəcəkdir (Sadıqov, 2008: 389).

Dünya Ticarət Təşkilatına qoşulma prosesi nə qədər siyasi arqumentə söykənsə də Təşkilatda iqtisadi məzmun üstünlük təşkil edir. Bu və ya digər dövlətin qarşılıqlı tanınmasından, diplomatik əlaqələrdən asılı olmayaraq üzvlüyün reallaşdırılması mümkündür. Əgər bir dövlət digərini tanımırsa onlar Dünya Ticarət Təşkilatının təsis edilməsi haqqında Sazişin XIII maddəsindən istifadə edirlər. (5) Hazırkı mexanizm Təşkilatın bir üzvünün digər üzvünə qarşı onun bütün qaydalarının tətbiq edilməməsinə imkan verir. Dolayısı ilə GATT-m XXXV maddəsi də həmin mövqedən çıxış edir. Bu məsələ Ermənistan tərəfindən de fakto təcavüzə məruz qalmış AR üçün də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, AR-dən öncə Təşkilata üzv olmasına baxmayaraq qeyd etdiyimiz qaydaya əsasən Ermənistan Azərbaycan Respublikasının üzvlüyünü maneələndirmək imkanına malik deyil (Sadıqov, 2008: 389).

Dünya Ticarət Təşkilatına yeni üzv ölkələrin qoşulmasının əsas şərtlərindən biri onların milli qanunvericiliyinin və təcrübələrinin Dünya Ticarət Təşkilatı hüququna uyğunlaşdırılması təşkil edir. Milli qanunvericiliyin unifikasiyası məsələsi Dünya Ticarət Təşkilatının təsis edilməsi haqqında Sazişin XVI maddəsinin 4-cü bəndindən irəli gəlir. Həmin maddəyə görə, hər bir iştirakçı dövlət öz qanunlarını, normativ aktlarını və öhdəlikləri ilə bağlı inzibati qərarlarını müvafiq müqavilələrə uyğunlaşdırmaq vəzifəsi daşıyırlar. GATT-ın XXIV maddəsinin 12-ci bəndinə uyğun olaraq dövlətdaxili qanunvericilik aktlarının Dünya Ticarət Təşkilatının norma və prinsiplərinə uyğunlaşdırılması ilə yanaşı, həm də AR- in digər beynəlxalq təşkilatlarla da əməkdaşlığının hüquqi-qanunvericilik aspekti Dünya Ticarət Təşkilatının ümumqəbul edilmiş standartlarına müvafiq olmalıdır. Qanunvericiliyin Dünya Ticarət Təşkilatı prinsip və qaydalarına uyğunlaşdırılmasında əsas məsələlər sırasında gömrük işi, tarif tənzimlənməsi və müdafiə tədbirləri qeyd edilməlidir. AR-də tarif tənzimlənməsinin qanunvericilik bazası kimi Gömrük tarifi haqqında AR-in (1995) Qanunu, Gömrük Məcəlləsi (2001) və d. aktlar bir tərəfdən beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılmasını nəzərdə tutmalıdırsa. digər tərəfdən, milli bazarın gömrük-tarif üsulu ilə müdafiəsini təmin etməlidir. AR də daxil olmaqla Dünya Ticarət Təşkilatına üzvlük neft-ixrac edən ölkələr üçün fərqli xarakterik cəhətlərə malikdir. Bu ölkələrin iqtisadiyyatında əsasən bir xammalın ixracı və iqtisadiyyatın digər önəmli sahələri, o cümlədən, kənd təsərrüfatına zəif diqqət verilməsi müəyyən problemlər yaradır. Bu ölkələr də ixracda Dünya Ticarət Təşkilatı qaydalarının qoyduğu tələbləri qəbul etmək məcburiyyətindədirlər.

Nəticə

Dünya Ticarət Təşkilatına qoşulmaq istəyən Azərbaycan Respublikası bunun nəticəsində əldə olunacaq imkanları və itkilərin riskini hərtərəfli analiz etməlidir. Bundan sonra, müvafiq itkilərin maksimum azaldılması və ya tamamilə aradan qaldırılması üçün iqtisadi, hüquqi və sosial tədbirlər həyata keçirməlidir. Bu istiqamətdə Azərbaycanın qarşısında duran əsas vəzifə isə milli qanunvericiliyin və təcrübələrinin Dünya Ticarət Təşkilatı hüququna uyğunlaşdırılmasından ibarətdir.

Ədəbiyyat

1. https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm
2. Məmmədquluyev, M. (2005). Azərbaycanın DTT-yə qəbulu: mövcud tendensiyalar. Ekspert İqtisadiyyat Jurnalı, 7 s.
3. Bulut, C. (2006). Azərbaycanın Dünya Ticarət Təşkilatına üzvlüyünün dəyərləndirilməsi. 16 s.
4. Sadıqov, Ə. (2008). Beynəlxalq iqtisadi hüquq. 389 s.
5. https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/04-wto_e.htm

Göndərildi: 09.02.2023

Qəbul edildi: 07.04.2023